

УДК 342.7+340.1

DOI: <https://doi.org/10.47567/bomivit.2-5.2021.06>

I. I. Бойченко,
студент магістратури,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
голова наглядової ради БФ «Промінь надії»
ivanb82@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5292-6567

В. В. Гуменюк,
кандидат юридичних
доцент кафедри кримінального права.
Національний університет
«Одеська юридична академія»
Gumeniuk.vitalii.1@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4465-763x

В. О. Боярський,
аспірант
Інституту законодавства Верховної Ради України
boyarskii.volodymyr@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8029-3963

**АНТРОПОЛОГІЗАЦІЯ ТА АНТРОПОЦЕНТРИЗМ В
КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ ЯК ОСНОВНА ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ
ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ЛЮДИ, ОСОБИ ТА ГРОМАДЯНИНА**

I.I. Boychenko,
Master's student at National University
«Odessa Law Academy»
Chairman of the Supervisory Board of the
«Ray of Hope» Charitable Foundation.
ivanb82@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5292-6567

V. V. Humeniuk,
PhD in Law
Associate Professor
of the Department of criminal law,
National University
«Odessa Law Academy»

Gumeniuk.vitalii.1@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4465-763x

V. O. Boyarsky,

Post-graduate student,

Legislation Institute of The Verkhovna Rada of Ukraine

boyarskii.volodymyr@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8029-3963

ANTHROPOLOGIZATION AND ANTHROPOCENTRISM IN CONSTITUTIONAL LAW AS A BASIC TREND OF DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF THE CONSTITUTIONAL LEGAL STATUS OF PERSON, PERSONALITY AND CITIZEN

У статті досліджуються тенденції антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві, що виступають як основоположна тенденція розвитку та вдосконалення конституційно-правового статусу людини, особистості та громадянина. Акцентується увага на важливості наведених тенденцій через їх сприяння діяльності держави в задоволенні інтенцій, устремлень, потреб, інтересів, атитюдів людини, що проявляються на локальному рівні функціонування державно організованого соціуму, в межах територіальної громади, в умовах місцевого самоврядування та в стані повсякденності через встановлення, розвиток і вдосконалення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина.

Аргументується, що в процесі реалізації тенденцій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві держава застосовує низку методологічних підходів до людини (особистості) через розробку, формування, легалізацію, застосування, охорону, захист, гарантування і реалізацію її конституційно-правового статусу, а саме: а) конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина органічно переходить в муніципально-правовий статус людини (особистості) і реалізується через феноменологію муніципальних прав людини; б) індивідуальний підхід до кожної людини (особистості), що існує та функціонує на території держави можливий в праксеологічному розумінні, – тільки за умов публічної самоврядної (муніципальної) влади і застосування муніципально-правового статусу людини (особистості); в) корегування державного публічного управління та державної нормотворчості повинне відбуватися з врахуванням наведених парадигмальних настанов.

Доведено, що в основі цих тенденцій у конституційному праві лежить філософська сентенція «людина – міра всіх речей», яка трансформується в парадигму управлінської та нормотворчої діяльності держави через встановлення відповідного конституційного статусу держави. людина (особа) і громадянин (включаючи інші правові держави), іноземність, безгромадянство, біженці тощо), що визначає суттєві аспекти взаємодії людини і держави, а також демонструє реальне відношення держави до людини.

Ключові слова: антропологізація права, антропоцентризм в праві, права,

свободи і обов'язки людини, конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина, динаміка конституційно-правового статусу людини (особистості).

The article examines the trends of anthropologization and anthropocentrism in constitutional law, which act as a fundamental trend in the development and improvement of the constitutional and legal status of man, individual and citizen. Emphasis is placed on the importance of these trends through their assistance to the state in meeting the intentions, aspirations, needs, interests, attitudes of man, manifested at the local level of functioning of state-organized society, within the territorial community, in local government and in everyday life through establishment, development and improvement of the constitutional and legal status of a person (individual) and a citizen.

It is argued that in the process of implementing the trends of anthropologization and anthropocentrism in constitutional law, the state applies a number of methodological approaches to man (personality) through the development, formation, legalization, application, protection, protection, guarantee and implementation of its constitutional status, namely: a) the constitutional and legal status of a person (individual) and a citizen organically passes into the municipal legal status of a person (individual) and is realized through the phenomenology of municipal human rights; b) an individual approach to each person (personality) that exists and functions in the territory of the state is possible in the praxeological sense – only under conditions of public self-government (municipal) power and the application of municipal legal status of a person (individual); c) the adjustment of public administration and state rule-making should take into account the above paradigmatic guidelines.

It is proved that the basis of these trends in constitutional law is the philosophical maxim "man is the measure of all things", which is transformed into a paradigm of management and rule-making activities of the state through the establishment of appropriate constitutional status of man (person) and citizen (including other legal states), foreignness, statelessness, refugees, etc.), which determines the essential aspects of human-state interaction, as well as demonstrates the real relationship of the state to man.

Keywords: anthropologisation of law, anthropocentrism in law, human rights, freedoms and responsibilities, constitutional and legal status of a person (personality) and a citizen, dynamics of the constitutional and legal status of a person (personality).

Постановка проблеми. Вже є загальновідомим, що умовах становлення демократичної правової державності об'єктивується, актуалізується і контекстуалізується проблематика антропологізації права взагалі та конституційного права. Причиною цього є те, що в умовах сутнісних процесів демократизації правотворення і державотворення саме людина трансформується в основоположну телеологічну домінанту та найважливіший суб'єкт-об'єкт правового впливу, профільної регламентації, регулювання, універсального розвитку, аксіологічної детермінації, релятивістського вдосконалення – результатом чого виступає антропоцентризм в праві.

Системно-сутнісний аналіз ст. 3 Конституції України [1] наглядно свідчить про те, що саме людина виступає «альфою і омегою» державотворчої та правотворчої діяльності, бо:

а) саме вона її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (критерій пріоритетності. –

Авт.);

б) права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (критерій основоположної змістовності. – Авт.);

в) саме держава відповідає перед людиною за свою діяльність (критерій облігаторності держави. – Авт.);

г) утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (критерій генетично-органічної взаємопов'язаності прав і свобод людини з парадигмально-перманентним обов'язком держави. – Авт.).

Отже, фактично на конституційному рівні формується феноменологія конституційно-нормативної антропології, що лежить в основі діяльності публічної влади держави, детермінує її телеологічно-функціональне існування та функціонування, скеровує її повсякденну та перспективну діяльність, відповідним чином закріплює найбільш важливі організаційні та організаційно-правові форми її реалізації, фіксує та закріплює гарантії діяльності публічно-правових інститутів з визнання, регламентації, легалізації, регулювання, охорони, захисту, реалізації, гарантування прав і свобод людини.

В широкому сенсі термін «антропологія» означає «людинознавчий» сукупність будь-яких наук, аспект тієї чи іншої науки, співвідношення тієї чи іншої галузі знання з проблемою людини як соціальної особистості і психофізіологічного істоти [2], – саме тому може бути зазначена її особлива, стратегічна важливість в праві, бо саме вона починає суттєво впливати на подальший розвиток і вдосконалення правової регламентації і регулювання в державно організованому соціумі, причому ще на стадіях нормопроектної діяльності в процесі право/законо/нормотворчості.

Пріоритетно гуманітарна парадигма в діяльності міжнародного співтовариства держав та держав-членів такої специфічної спільноти суттєво детермінує об'єктивізацію та активізацію процесів зі створення, інституціоналізації та функціонування правової антропології, що скерована на вивчення закономірностей правового буття людини на всіх стадіях і рівнях її розвитку. Тому обґрунтовано вважаємо, – що саме при наявності демократичних і нормативних процесів, що формують відповідні організаційні та організаційно-правові тенденції, правила і стереотипи індивідуальної, групової і колективної поведінки, – саме правова антропологія починає грати визначальну роль, бо саме людина стає метою і кінцевим соціальним продуктом в суспільстві та в державно організованому соціумі, бо тільки через людину, завдяки її участі, параметрам індивідуальної нормативної позиції (атитюди) та її відповідній поведінці, що формується і реалізується на виконання таких атитюдів, а також завдяки соціальним, в тому числі і правовим цінностям, що вона сприймає завдяки своїй соціалізації в локальному соціумі і вимірює через них свої діяльнісно-поведінкові настанови, – і суспільство і держава, що функціонує на його базі і засадах, можуть в повній мірі і адекватно реалізувати свої основоположні принципи, настанови і функції, причому, як свого існування і функціонування, так і відносно визнання, легалізації, реалізації, охорони, захисту, гарантування, розвитку, вдосконалення прав і свобод людини (особистості) і громадянина.

Отже, можна констатувати, що результатом наведеного вище складного багаторівневого і багатокрокового процесу виступає формування, існування і наявність феномену взаємного і кумулятивного впливу права і держави:

- по-перше, впливу імперативного характеру саме на людину, що здійснюється формально в межах державно організованого соціуму, а практично в межах територіальної громади, де природно існує людина, здійснюючи свій життєвий цикл в умовах місцевого самоврядування через стан повсякденності;

- по-друге, суттєвий вплив людини саме на право і державу, що здійснюється через її повсякденну поведінку шляхом виконання ідеологічно-нормативних настанов держави і права і, одночасно, через продукування індивідуальних, групових і колективних інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів екзистенційного характеру, виникаючих на їх основі атитюдів, що формує відповідну систему комунікативної взаємодії всіх наведених суб'єктів (індивідуума у його різних іпостасях і рольових позиціях, соціуму і держави) і яка базується не тільки на існуючих моральних і нормативних засадах, а й таких, що:

а) суттєво виходять за межі сучасного повсякденного існування і функціонування в рамках соціуму завдяки розумовій діяльності людини та її досвіду у трансформації соціуму та його інститутів, включаючи й державу (раціонально-перспективний фактор. – Авт.); і

б) таких, що фактично скеровані на майбутнє, тобто індивідуальних, групових і колективних інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів екзистенційного характеру, виникаючих на їх основі атитюдів, що з'являються завдяки внутрішнім потребам індивідуума, його розумінню і тлумаченню соціальних і правових цінностей, через сприйняття, контекстуалізацію і реалізацію свого життєвого досвіду, а також через фокусування на майбутніх параметральних орієнтирах існування (поведінково-перспективний фактор. – Авт.);

в) таких, що фактично виступають запобіжниками виникнення негативних тенденцій у відносинах людини і соціуму, людини і держави (в особі відповідних її інститутів) і формуються на основі здорового глузду людини, засад її раціонального мислення, що детермінується відповідною негативною соціальною практикою і помилками в правовому житті в умовах державно організованого соціуму (поведінково-запобіжний фактор. – Авт.);

г) таких, що виступають внутрішніми «агентами змін», коли людина, продукуючи свої індивідуальні, групові і колективні інтенції, устремління, потреби, інтереси екзистенційного характеру, – приходять до висновку, що наведений системний комплекс індивідуально їй не задовольняє, і вона починає пошук інших, якісно нових пріоритетів свого існування і функціонування, – «запускаючи» таким чином механізми комунікативної взаємодії з іншими членами локального соціуму в межах територіальної громади в умовах місцевого самоврядування з метою формування і отримання нових соціальних цінностей, що реалізуються в процесі формування широкої основи інституціональної бази громадянського суспільства (поведінково-аксіологічний фактор. – Авт.).

Звідси випливає низка важливих висновків методологічної, аксіологічної, гносеологічної і технологічної властивості, а саме:

- по-перше, про неперевершену аксіологічну роль людини як носія інтересів, основного бенефіціара в процесі формуванні, функціонуванні і розвитку демократичної правової державності та громадянського суспільства;

- по-друге, про неперевершену технологічну роль правового статусу людини (особистості) і громадянина, бо без нього, – та особливо без його основоположного виду – конституційно-правового статусу, тобто без існування, наявності системного

комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків, можливостей користування ними, а також гарантування з боку держави щодо їх існування та реалізації, – індивідуум (людина, особистість, громадянин тощо) були б позбавлені реальної та наративно, конотаційно, контекстуально і релятивістські обґрунтованої можливості діяти відповідним чином в межах державно організованого соціуму;

- по-третє, про основоположну методологічну і гносеологічну ролі конституційного права держави, що регламентує і регулює найбільш важливі, основоположні, засадничі відносини, що виникають між людиною, соціумом і державою – отже, зважаючи на особливий характер і значення конституційного права і конституційного законодавства в системі національної системи права і законодавства, як первинної і профілюючої їх галузі, це не тільки доктринально і теоретично обґрунтовано, а й онтологічно і аксіологічно аргументовано.

Звідси, на нашу думку, актуалізується проблематика антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві як основоположної тенденції відносно легалізації, охорони і захисту прав і свобод людини, а також розвитку та вдосконалення правового статусу людини, особистості та громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи профільну проблематику, насамперед, необхідно в антропологічному доктринальному дискурсі виокремити філософську антропологію. Так, у найбільш видатних її представників спостерігається різний підхід до розуміння ролі і призначення людини. Так, у І. Канта, наприклад, питання «що таке людина?» формулюється як основне питання філософії; своєю чергою, Л. Фейєрбах ставить в центр філософії «Людину» як чуттєво тілесну істоту; а профільні ідеї Ф. Ніцше, В. Дільтея, Е. Гуссерля підготували виникнення в 20-і роки ХХ ст. спеціального філософського напрямку, який власне і називається «філософською антропологією» (М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен, Е. Ротхаккер і ін.). Загальним для представників і апологетів цього напрямку є прагнення до цілісного розгляду людини, єдиного пояснювального і алгоритмічного принципу її органічних особливостей, душевно емоційної сфери, пізнавальних здібностей, соціальності. Такі філософські напрямки, як екзистенціалізм (К. Ясперс) і персоналізм (М. Бердяєв, Л. Шестов), теж можна назвати по своїй суті антропологічними. Під впливом філософської антропології виникають релігійна і педагогічна антропології.

З плином часу і поглибленням антропологічного дискурсу з'являються і інші «антропології», що мають відношення до різних традиційних дисциплін. Так, зусиллями антропологів-етнографів активізувався весь доктринальний простір гуманітарних наук: вивчення традиційних культур, систем спорідненості, звичаїв, форм поведінки, менталітету в сучасності стимулювало звернення до подібної проблематики в минулому; виникла історична антропологія як особливий напрямок історії – на даний момент це дуже авторитетний і розгалужений підхід всередині історичної науки. Показовий вектор розвитку історичної антропології – поява таких відгалужень, як, наприклад, історія емоцій, де індивідуально-психологічне, тобто безпосередньо співвіднесення з окремою людиною, розглядається як прояв історико-культурного [3].

Під впливом, з одного боку, культурної (соціальної) антропології, а з іншого боку – історичної антропології, на їх стику і органічному поєднанні в останні десятиліття з'являються економічна антропологія і політична антропологія.

В економічній антропології як основний економічний ресурс розглядаються

не елементи Номосу землі, її топосу, локусу, тобто не сама земля, не кліматичні умови, не корисні копалини, а люди і їх культурна історія. Культурна спадщина країни, етнопсихологія населення, традиційні форми, стереотипи і норми трудової діяльності – ось головні передумови того, що називається економічним життям в розумінні економічної антропології. З точки зору економічної антропології, винайдена в тій чи іншій країні економічна модель не піддається експорту, незважаючи на дію загальних і універсальних економічних законів [4, с. 24].

Настільки ж важливим виступає і «культурний фактор» в політичній антропології, яка недавно поширилася, і базовою передумовою якої є уявлення про нероздільність культури і політичних структур.

Разом з тим, необхідно мати на увазі, що «антропологічний бум» останнього часу не вичерпується появою економічної і політичної антропологій, бо перманентно виникають все більше нових галузей знання, дисциплін, які іменують себе «антропологією». На думку Е. Нестерової, до них відносяться: феноменологічна антропологія, візуальна антропологія, машинна антропологія, герменевтична антропологія, художня антропологія тощо. Очевидно, що такі назви конструюються дуже просто: будь-яка галузь науки, знання або буття просто виявляється визначенням до слова «антропологія», – отже, «антропологія» стає останнім часом «модним» поняттям [5].

Однак, розуміння антропології права відрізняється від наведених «антропологій» більш глибокими, генетично детермінованими зв'язками і формами, що існують між людиною і правом. Більш того, вона повинна базуватися на реальних вимогах часу, бо з розвитком соціуму і держави де людина виступає іманентним суб'єктом, такі зв'язки і форми схильні до суттєвих змін, трансформації, вони стають все глибшими і змістовно навантаженими. Отже, ускладнення основних суспільних відносин, на слушну думку Л. І. Глухарьової, обумовлює необхідність виникнення нових регуляторів, оскільки традиційні галузі знань виявляються не в змозі вмістити все різноманіття правових норм і специфіку соціальних зв'язків, що еволюціонують [6, с. 83]. Звідси, стає більш очевидною і методологічно правильною доктринальна думка Г.К. Курдюк про те, що «сучасне право виростало зі своїх старих структуроутворюючих форм» [7, с. 162].

Отже, щоб поглибити уявлення про стан сучасного права, його генетичні коріння і еволюції, але не абстрактно, як «річ у собі», а стосовно окремої людини, необхідно звернутися до антропологічного аспекту права, який, по-перше, вбирає в себе проблематику загального знання про людину (доктринально-теоретичний аспект. – Авт.), а, по-друге, керується безпосередньо проблемами права, що супроводжують і забезпечують існування і функціонування людини в державно організованому соціумі, починаючи з нормування, нормативізації, нормопроекування, регламентації, легалізації, регулювання, розвитку, вдосконалення, при необхідності, – зміни суспільних відносин профільного – гуманістичного характеру (функціонально-телеологічний аспект. – Авт.).

Саме тому антропологія права є генетично, органічно і тісно пов'язаною із загальною антропологією, з іншими юридичними науками (юридична етнологія, соціологія права, порівняльне правознавство, історія права і т. д.). Це ефективно підтверджується достатньо ємною характеристикою юридичної антропології, яку пропонує академік В.С. Нерсисянц: «Юридична антропологія – наука про людину як соціальну істоту в її правових проявах, вимірах, характеристиках. Вона вивчає

правові форми суспільного життя людей від давнини і до наших днів» [8, с. 5].

Необхідно наголосити на тому, що значний внесок в розробку методології та основних понять правової антропології внесли і вносять низка зарубіжних вчених, таких як В.С. Нерсисянц, В. А. Тишков, А.І. Ковлер, Н. Рулан, К. Ранер, М. Шелер та ін. У більшості своїх досліджень вони констатують своєрідний «антропологічний поворот» у правовій науці, акцентуючи увагу на первинності людини по відношенню до права і форми його прояву – правового закону. Більш того, стверджується, що такий закон, по-перше, є нікчемним, якщо він є відчуженим від людини і не враховує її потреби і інтереси як вільної особистості; а, по-друге, такий закон, особливо в контекстуалізації питання антропологізації права, не повинен містити настанови держави щодо відчуження людини від влади, – отже, можна стверджувати, що представники доктрини розуміють людину не тільки як активного та зацікавленого учасника правових відносин, а і активного учасника саме владних відносин, що базуються на відношеннях субординації, координації та реординації, за рахунок яких вона може реалізувати свої екзистенційні потреби.

Тому **метою статті** є дослідження тенденцій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві, що, по-перше, виступає основоположною і профілюючою галуззю національного права і національного законодавства; а, по-друге, містить в собі через соціальне проектування і право/нормо/законопроектування втілення основоположної тенденції гуманізації щодо створення, формування, розвитку та вдосконалення правового статусу людини, особистості та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Проблематика антропологізації і антропоцентризму права набула своєї актуалізації в сучасний період завдяки системному комплексу трансформаційних змін, – з одного боку, завдяки демократизації суспільного і державного життя у конкретних державах, а з іншого – запозиченням наведених змін на глобальний рівень функціонування міжнародного співтовариства держав та їх трансформацію через перетворення у міжнародні правові стандарти існування і функціонування сучасної демократичної правової державності. Однак, вона, безумовно, має свою історичну ретроспективу, яка починається з сентенції давньогрецького філософа Протагора «Людина є мірою всіх речей, – існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують» [9].

Але в сучасний період розвитку державності антропологізація і антропоцентризм права несуть не тільки індивідуально-персоналістський характер, фокусуючи увагу на абстрактно-конкретній людині, вони одночасно супроводжуються тектонічними змінами в формуванні і розвитку самої державності через демократизацію її публічної влади і публічно-правових інститутів, побудову правової держави, формування громадянського суспільства з системою його самозабезпечення у вигляді відповідних інституцій, розвитком всіх форм демократії, включаючи нові, особливо на рівні безпосередньої демократії /партисипативна (демократія участі) [10], деліберативна (нарадча демократія) [11], агрегативна (узгоджувальна демократія) [12], агональна (демократія взаємного визнання) [13] та інші форми/. Системний аналіз наведених форм трансформації свідчить про те, що всі вони:

А) виступають об'єктами конституційно-правової регламентації і регулювання (нормативно-регулятивний критерій. – Авт.);

Б) їх практична реалізація передбачає обов'язкову участь індивідуумів, що

функціонують в умовах розширення та вдосконалення принципу автономії волі (праксеологічно-індивідуальний критерій. – Авт.);

В) така участь в обов'язковому порядку є пов'язаною з необхідністю здійснення і реалізації відповідних діяльнісно-поведінкових форм людини (особистості) і громадянина (а також фізичних осіб, що володіють іншими правовими станами) (функціонально-діяльнісний критерій. – Авт.);

Г) для здійснення наведених діяльнісно-поведінкових форм людини (особистість) і громадянин повинна володіти відповідними правами, свободами і обов'язками, що закріплені в конституції держави, тобто, відповідним конституційно-правовим статусом (статусний критерій. – Авт.);

Г') по мірі ускладнення задач в розвитку демократичної правової державності, що супроводжується суттєвим зростанням автономії волі, дискреційних можливостей і передбачень індивідуума, – загальний правовий статус людини (особистості) і громадянина, включаючи насамперед її конституційно-правовий статус, об'єктивно трансформується у бік розширення і вдосконалення (перманентний критерій – Авт.);

Д) по мірі ускладнення задач в розвитку міжнародного співтовариства держав, посилення ролі глобального управління, особливо в період правової глобалізації, коли людина, її права і свободи становляться суттю, системою координат діяльності, магістральним шляхом розвитку і вдосконалення, і основоположною телеологічною домінантою – об'єктивно зростає не тільки усвідомлення ролі і значення прав і свобод людини, а її активізуються процеси нормування і нормативізації її нових прав і свобод, що покликані до життя новими умовами функціонування і взаємодії держав на універсальному рівні (становлення нових поколінь прав людини – четвертого і п'ятого [14]) (глобальний критерій. – Авт.).

Тобто, можна констатувати, що акцентуація тенденції антропологізації і антропоцентризму права в умовах і глобалізації і трансформаційних змін на рівні конкретної держави об'єктивно веде до:

А) актуалізації проблематики прав і свобод людини в національному конституційному правопорядку держав, особливо в розрізі трансформації конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в контекстуалізації його розвитку, розширення, вдосконалення, а також до

Б) об'єктивації необхідності підвищення ефективності міжнародно-правового нормопроекування і нормотворчості, – з метою розробки нових міжнародно-правових норм в контекстуалізації появи нових прав і свобод людини як об'єктів наступних міжнародно-правової регламентації і регулювання, а також їх перспективної охорони, захисту, гарантування державами через розробку системи відповідних міжнародно-правових зобов'язань, що будуть міститися в міжнародно-правових актах договірною характеру;

В) більш того, на практиці вибудовується відповідний процесуальний ланцюжок, який демонструє реальність та наукову якість наведених позицій – він складається з наступних елементів: «глобалізація і стандартизація процесів демократичного оновлення держави і права через вдосконалення міжнародного договірною права» – «демократизація соціального і державного життя конкретної держави» – «побудова правової держави» – «побудова громадянського суспільства та його інституцій» – «трансформація конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина» (у контекстуалізації його розвитку, розширення і

вдосконалення).

Разом з тим, необхідно наголосити на тому, що такі тенденції, що формуються, розвиваються та реалізуються на глобальному і державному рівнях, не тільки не виключають, а у відповідному ступені об'єктивують і актуалізують персоналістський підхід держави до кожної людини.

Отже, вважаємо дійсно, вельми важливим втілення індивідуального підходу публічної влади до кожної людини в контекстуалізації визначення її інтересів, талантів, професійних якостей, творчих можливостей, скерування їх на реалізацію позитивної, творчої і результативної діяльності в інтересах самої людини, її родини і всього суспільства. Однак, необхідно констатувати, що реально с такими завданнями державна публічна влада справитися не в змозі в силу об'єктивних причин її застарілих організаційно і технологічно, парадигмально і ресурсно, нормативно і конотаційно, – методів і засобів організації, розмаїття і розпорошення завдань і функцій, діяльнісно-функціонального навантаження і практичної реалізації. Одночасно, вважаємо, що такі задачі є під силу вирішити іншому рівню публічної влади – публічній самоврядній (муніципальній) владі [15], яка виникає і формується саме в умовах демократизації публічної влади, функціонує на локальному рівні соціуму, здійснює свою діяльність у вигляді місцевого самоврядування через самоорганізацію, самоідентифікацію, самомотивацію, самодетермінацію, самопрояв, самодіяльність, самоврядування територіальних громад та сформованих ними органів місцевого самоврядування, що діють від їх імені та в їх інтересах (див. розд. XI Конституції України 1996 року [1]). Тобто, мова йде насамперед про формування конституційно-правового масиву, що регламентує та регулює права і свободи людини та її обов'язки у вигляді конструювання універсальної моделі – конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина (Розділ II Конституції України 1996 року), що:

- по-перше, встановлена на загальнодержавному рівні;
- по-друге, яка практично реалізується на локальному рівні соціуму в межах територіальної громади і в рамках місцевого самоврядування;
- по-третє, у постійному темпоральному вимірюванні;
- по-четверте, у просторовому контексті її реалізації, насамперед, у межах патримоніальної держави, а вже потім у макрорегіональному і універсальному (глобальному) просторах;
- по-п'яте, у функціонально-діяльнісному стані повсякденності;
- по-шосте, в ординарних та екстраординарних умовах функціонування державності.

Вважаємо, що саме такий підхід породжує висновок, що володіє великою методологічною значимістю та суттєвим праксеологічним потенціалом, – бо саме тут на базі антропогенного системного комплексу конституційних норм міститься функціонально-організаційне, функціонально-діяльнісне, функціонально-поведінкове джерело виникнення, формування, становлення, легалізації, розвитку, супроводження, забезпечення, реалізації, гарантування конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, а також його розширення і вдосконалення в майбутньому.

Також вважаємо, що однозначне розуміння і тлумачення побудови такої парадигми, без сумнівів, демонструє і роз'яснює особливу значимість тенденцій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві, що органічно

переходять з нього на рівень муніципального права, створюючи таким чином з першим, – єдиний системний мультидисциплінарний нормативний (конституційно-правовий + муніципально-правовий) комплекс з органічно-синергічними, системно-діяльнісними та екзистенційно-функціональними властивостями. А враховуючи на багатоаспектність місцевого життя, виникнення в його процесі великої кількості фактичних обставин, що є вельми важливими не тільки для конкретної людини, а і для її груп і асоціацій, – наведений комплекс володіє ще і суттєвими динамічними особливостями, що напряму впливає на стабілізацію та реалізацію конституційних прав людини, формування та перманентний розвиток її конституційно-правового статусу.

На нашу думку, треба акцентувати увагу на тому, що індивідуальний підхід до кожної людини в умовах місцевого самоврядування можливий лише при відповідному рівні соціальної активності жителів, які створюють і конституують територіальну громаду, та при відповідній діяльності органів місцевого самоврядування, що повинні на локальному рівні соціуму створити відповідну локальну систему реалізації і захисту прав і свобод людини (особистості) [16] і громадянина, а також інших жителів-членів такої громади, що постійно в ній мешкають, але мають інший правовий стан (іноземці, апатриди, біженці тощо). Такий висновок детермінується могутнім потенціалом феноменології муніципальних прав людини [17], що активно розробляється представниками вітчизняної конституційно-правової і муніципально-правової доктрини [18], в рамках якої, по-перше, реалізується конституційно-правовий статус людини (особистості) [19]; по-друге, системний комплекс прав і свобод, що пов'язані з реалізацією прав жителів та їх участю безпосередньо у здійсненні місцевого самоврядування [20]; по-третє, активно розширюється і вдосконалюється їх конституційно-правовий статус, причому не тільки як людини (особистості), а також і громадянина, іноземця, апатриду, біженця, що постійно проживають у відповідній територіальній громаді.

Тобто, можна зробити методологічно важливий висновок, що феноменологія муніципальних прав людини не тільки відображає індивідуальний підхід муніципальної влади до кожного з жителів, бо вона:

- по-перше, у просторовому розумінні є суттєвою вказівкою на сферу реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості);

- по-друге, у функціональному розумінні є «запускаючим» механізмом у реалізації такого статусу;

- по-третє, у технологічному розумінні, є вказівкою на єдиний нормативний засіб і організаційно-діяльнісний метод реалізації такого конституційно-правового статусу людини (особистості);

- по-четверте, у релятивістському розумінні, вона є могутнім стимулом для розширення і модернізації такого статусу;

- по-п'яте, у суб'єктному розумінні, вона є стимулом для вдосконалення конституційно-правового статусу іноземців, апатридів, біженців та його зрівнювання з конституційно-правовим статусом своїх громадян (див. ст. 26 Конституції України).

Остання позиція володіє міжнародно-правовою аргументацією, згідно положень Конвенції Ради Європи про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні від 5 лютого 1992 року [21], профільна категорія жителів-членів

територіальної громади наділено низкою конституційних прав, свобод і обов'язків, що відповідають аналогічним правам, свободам і обов'язкам громадян держави їх перебування, включаючи наявність виборчих прав на місцевих виборах (активне і пасивне виборче право), що раніше носили імперативний характер, були об'єктами регулювання виключно національним конституційним правом і національним конституційним законодавством і носіями яких були тільки громадяни патримоніальної держави. І хоча Україна, як член Ради Європи, ще не підписала цей міжнародний міждержавний регіональний договір, це з часом відбудеться і призведе до зміни, по-перше, філософії як місцевих, так і національних виборів; по-друге, до визнання національного конституційно-правового статусу людини рівним до її міжнародно-правового статусу, а також до ще більш суттєвого і більш цільового впливу міжнародних правових стандартів на національне конституційне право.

Проблема антропологізації та антропоцентризму конституційного права стає особливо актуальною у зв'язку з об'єктивною необхідністю руйнування пострадянської соціалістичної бюрократично-тоталітарної системи, яка відстороняла людину від публічної влади, а також від корупційних діянь в суспільстві і державі, що корінним чином порушують та нівелюють конституційний принцип рівності всіх перед законом. Отже, вирішенню цих комплексних задач, що фактично і практично відчужують людину від публічної влади, повинна сприяти і сама держава, бо якщо вона змінила парадигму здійснення публічної влади через поворот до людського вимірювання, людинорозмірності та людиноцентризму (антропоцентризму) всіх управлінських процесів, вона повинна здійснити і революційний крок до оновлення свого законодавства, яке буде базуватися на плюралізмі законів, що приймаються в інтересах народу та повинні бути для нього зрозумілими. Звідси, треба погодитись з позицією В.Є. Толпикіна, що тільки ціннісно зорієнтовані, осмислені, глибоко усвідомлені людьми право и правовий закон можуть бути справедливими, и тільки вони здатні стверджувати права и свободи громадян, можуть примирити нас як з суспільством, так и з самою собою [22].

Вважаємо, що такий підхід містить суттєвий методологічний потенціал, що включає до себе:

- по-перше, екзистенційну складову – право и правовий закон обумовлені потребами та інтересами людей, тому вони є ціннісно зорієнтованими, осмисленими і глибоко усвідомленими ними;

- по-друге, комунікаційну складову – право и правовий закон можуть примирити людину як з суспільством, так и з самою собою, бо завдяки правам, свободам і обов'язкам, що містяться в них, вони реалізують своє функціонально-діяльнісне призначення в умовах повсякденності через створення системи комунікативної взаємодії, що є основою існування локального соціуму;

- по-третє, нормативну складову – право и правовий закон існують, функціонують, реалізуються і панують в суспільстві та між людей завдяки системному комплексу наведених прав, свобод і обов'язків, які встановлюються, легалізуються, охороняються, захищаються і гарантуються в контексті їх реалізації державою, тобто завдяки конституційно-правовому статусу людини (особистості) і громадянина, який носить яскраво виражений динамічний характер, тобто має характерологічні ознаки до його розвитку в обсязі, розширення в кількісному і якісному розумінні, поширення в суспільстві і вдосконалення на практиці;

- вважаємо за необхідно звернути увагу на об'єктивацію виникнення якісно

нової складової, яку можна охарактеризувати як техногенну складову, і яка пов'язана з процесами роботизації і технологізації людської істоти, тобто з чіпуванням людини через інвазію у її головний мозок електронних елементів, що дозволяють управляти її поведінкою та іншими життєвими настановами. Дана діяльність характеризується експоненціальним зростанням технологій по імплантації в мозок людини чіпів для створення прямого бездротового штучного зв'язку мозку кожної окремої особистості і комп'ютерних систем. На наш погляд, тут виникає якісно нова, і фактично революційна ситуація для національного конституційного права, яка пов'язана як з його ресурсною можливістю нормативної регламентації та регулювання таких процесів, так і з можливістю їх нормативного передбачення та моніторингу результатів [23].

Висновки. Отже, резюмуючи, необхідно зазначити, що:

- тенденції антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві виступають як основоположна тенденція розвитку та вдосконалення інституту прав і свобод людини (особистості), а також конституційно-правового статусу людини, особистості та громадянина завдяки діяльності держави, що сфокусована на задоволенні інтенцій, устремлень, потреб, інтересів, атитюдів людини, що проявляються на локальному рівні функціонування державно організованого соціуму, в межах територіальної громади, в умовах місцевого самоврядування та в стані повсякденності;

- в основі зазначених тенденцій в конституційному праві лежить філософська сентенція «людина є мірою всіх речей», що трансформується в парадигму управлінської та нормотворчої діяльності держави через розробку і легалізацію конституційно-правового інституту прав, свобод і обов'язків людини (особистості) і громадянина, встановлення, формування, розвитку і вдосконалення відповідного конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина (включаючи і інші правові стани людини – іноземство, апатридство, біженство тощо), який визначає суттєві аспекти взаємодії людини і держави, а також демонструє реальне відношення держави до людини;

- в процесі реалізації тенденцій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві держава застосовує низку методологічних підходів до людини (особистості) через розробку, формування, легалізацію, застосування, охорону, захист, гарантування і реалізацію її конституційно-правового статусу, а саме: а) конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина органічно переходить в муніципально-правовий статус людини (особистості) і реалізується через феноменологію муніципальних прав людини; б) індивідуальний підхід до кожної людини (особистості), що існує та функціонує на території держави можливий в праксеологічному розумінні, – тільки за умов публічної самоврядної (муніципальної) влади і застосування муніципально-правового статусу людини (особистості); в) колективний підхід до асоціацій людини в рамках територіальної громади та в умовах місцевого самоврядування через конституційну легалізацію колективного суб'єкта конституційного (муніципального) права і наділення його конституційною правосуб'єктністю; г) корегування державного публічного управління та державної нормотворчості повинне відбуватися з врахуванням наведених парадигмальних настанов;

- феноменологія муніципальних прав людини не тільки відображає індивідуальний підхід муніципальної влади до кожного з жителів, вона, по-перше, у

просторовому розумінні є суттєвою вказівкою на сферу реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості); по-друге, у функціональному розумінні є «запускаючим» механізмом у реалізації такого статусу; по-третє, у технологічному розумінні, є вказівкою на єдиний нормативний засіб і організаційно-діяльнісний метод реалізації такого конституційно-правового статусу людини (особистості); по-четверте, у релятивістському розумінні, вона є могутнім стимулом для розширення і модернізації такого статусу; по-п'яте, у суб'єктному розумінні, вона є стимулом для вдосконалення конституційно-правового статусу іноземців, апатридів, біженців, його зрівнювання з конституційно-правовим статусом своїх громадян;

- зміна парадигми здійснення публічної влади через її поворот до людського вимірювання, людинорозмірності та людиноцентризму (антропоцентризму) всіх управлінських і нормотворчих процесів, – пов'язана з революційним кроком до оновлення державою свого законодавства, яке буде базуватися на плюралізмі законів, що приймаються в інтересах народу та повинні бути для нього зрозумілими;

- такий підхід містить суттєвий методологічний потенціал, що включає в себе, по-перше, екзистенційну складову – право и правовий закон обумовлені потребами та інтересами людей, тому вони є ціннісно зорієнтованими, осмисленими і глибоко усвідомленими ними; по-друге, комунікаційну складову – право и правовий закон можуть примирити людину як з суспільством, так и з самою собою, бо завдяки правам, свободам і обов'язкам, що містяться в них, вони реалізують своє функціонально-діялісне призначення в умовах повсякденності через створення системи комунікативної взаємодії, що є основою існування локального соціуму; по-третє, нормативну складову – право и правовий закон існують, функціонують, реалізуються і панують в суспільстві та між людей завдяки системному комплексу наведених прав, свобод і обов'язків, які встановлюються, легалізуються, охороняються, захищаються і гарантуються в контексті їх реалізації державою, тобто завдяки конституційно-правовому статусу людини (особистості) і громадянина, який носить яскраво виражений динамічний характер, тобто має характерологічні ознаки: а) до його розвитку в обсязі, б) розширення в кількісному і якісному розумінні, в) поширення в суспільстві і г) вдосконалення на практиці;

- експоненціальне зростання технологій по імплантації в мозок людини чіпів для створення прямого бездротового штучного зв'язку мозку кожної окремої особистості і комп'ютерних систем детермінує, на наш погляд, виникнення якісно нової, і фактично революційної ситуації для національного конституційного права, яка пов'язана як з його ресурсною можливістю нормативної регламентації та регулювання таких процесів, так і з можливістю їх нормативного передбачення та моніторингу результатів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Антропология. *Википедия*. *Свободная энциклопедия*. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F)

3. Иванов В. В., Афанасев Ю. Н. Проект образовательной программы «Русская школа антропологии». URL: kogni.narod.ru/anthrop.htm
4. Шрадер Х. Экономическая антропология. Санкт-Петербург, 1999. 192 с.
5. Нестерова Е. М. О некоторых тенденциях антропологизации современного права. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-tendentsiyah-antropologizatsii-sovremennogo-prava>
6. Глухарева Л. И. Отрасль права и права человека: к вопросу, могут ли быть права человека отраслью права (по работам Л.И. Спиридонова). *История. Право. Политика*. 2010. № 1. С. 83-86.
7. Курдюк Г. К., Бутько Л. В. Отрасль права. Эволюционирование и перспективы. Краснодар : Краснодар. акад. МВД России, 2004. 275 с.
8. Нерсесянц В. С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина. Рулан Н. *Юридическая антропология*. Москва : Норма-М, 1999. С. 1-6.
9. Розенгрэн М. Тезис Протагора: доксологическая перспектива. *Вопросы философии*. 2014. № 5. С. 171-178.
10. Батанов О. В., Кравченко В. В., Приходько Х. В. Партисипативна демократія в системі місцевого самоврядування: проблеми законодавчого регулювання. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 9-10 (11-12). С. 12-28.
11. Батракіна Є. Є. Легітимізаційний потенціал деліберативної демократії в полікультурному суспільстві: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. – Харків, 2019. 16 с.
12. Грановский О. Л. Делиберативная и агрегативная модели демократии и агональный либерализм И. Берлина. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/deliberativnaya-i-agregativnaya-modeli-demokratii-i-agonalnyu-liberalizm-i-berlina>
13. Кормич А. І. Зміст та форми сучасної демократії: концептуальні засади. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 145-151.
14. Кофман Б. Я. Покоління прав людини та їх вплив на становлення і трансформацію конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 29-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_5_5
15. Баймуратов М. О., Григор'єв В. А. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення і розвитку в Україні : монографія. Одеса : Юрид. література, 2003. 192 с.
16. Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава*. Одеса, 1997. С. 96-101.
17. Баймуратов М. О. Феноменологія муніципальних прав людини. *Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні*. 2013. № 1. С. 52-56.
18. Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава*. Одеса, 1997. С. 96-101; Баймуратов М. А., Баймуратов М. О., Григор'єв В. А. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення і розвитку в Україні : монографія. Одеса : Юрид. література, 2003. 192 с.; Трачук П. А. Участь громадян України у місцевому самоврядуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2003. 244 с.; Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2010. 656 с.; Русанова С. Ю. Муніципальні права членів територіальної громади: поняття та класифікація.

Форум права. 2009. № 2. С. 369–374.

19. Танаджи Г. Муніципальні права людини: теоретичні та аксіологічні підходи до поняття та визначення. *Порівняльно-правові дослідження: міжнародний журнал*. 2008. № 2. С. 131-137.

20. Трачук П. А. Участь громадян України у місцевому самоврядуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2003. 244 с.

21. Конвенція Ради Європи про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні від 5 лютого 1992 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318#Text

22. Толпыкин, В. Е. Антропологизация важнейшая проблема в системе философии права. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/antropologizatsiya-vazhneyshaya-problema-v-sisteme-filosofii-prava-1>

23. Илон Маск решил создать технологию связи мозга с компьютером. URL: <https://lenta.ru/news/2017/03/28/musk/>; Илон Маск пообещал чипировать человека в течение года. URL: <https://lenta.ru/news/2020/05/08/chip/>; Илон Маск чипировал обезьяну. URL: <https://lenta.ru/news/2021/02/01/chip/>; Стартап Neuralink Илона Маска вживил в мозг обезьяны чип, позволяющий силой мысли играть в видеоигры. URL: <https://meduza.io/news/2021/02/01/startup-neuralink-ilona-mask-a-vzhivil-v-mozg-obezyan-chip-pozvolyayuschiy-siloy-mysli-igrat-v-videoigry>; Elon Musk Says He Wired Up a Monkey's Brain to Play Video Games By Reed Stevenson and River Davis 1 февраля 2021 г., 09:17 GMT+2 Updated on 1 февраля 2021 г., 10:19 GMT+2. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-01/elon-musk-wired-up-a-monkey-s-brain-to-play-videogames>; 'Three little pigs': Musk's Neuralink puts computer chips in animal brains. URL: <https://www.reuters.com/article/us-tech-neuralink-musk/three-little-pigs-musks-neuralink-puts-computer-chips-in-animal-brains-idUSKBN25O2EG>

References:

1. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* [The Constitution of Ukraine 1996] (Verkhovna Rada Ukrainy) [(Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 30, 141. [in Ukrainian].

2. Антропологија [Anthropology]. *Vikipedija. Svobodnaja jenciklopedija* [Wikipedia. Free encyclopedia]. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F)) [in Russian].

3. Ivanov, V. V., Afanasev, Ju. N. *Proekt obrazovatel'noj programmy «Russkaja shkola antropologii»* [Project of the educational program "Russian School of Anthropology"]. URL: kogni.narod.ru/anthrop.htm [in Russian].

4. Shrader, H. (1999). *Jekonomicheskaja antropologija* [Economic anthropology]. Saint Petersburg. [in Russian].

5. Nesterova, E. M. *O nekotoryh tendencijah antropologizacii sovremennogo prava* [On some trends in the anthropologization of modern law]. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-tendentsiyah-antropologizatsii-sovremennogo-prava> [in Russian].

6. Gluhareva, L. I. (2010). Otrasl' prava i prava cheloveka: k voprosu, mogut li byt' prava cheloveka otrasl'ju prava (po rabotam L.I. Spiridonova) [The branch of law and human rights: on the question of whether human rights can be a branch of law (based on the works of L.I. Spiridonov)]. *Istorija. Pravo. Politika* [History. Right. Politics], no. 1, 83-86. [in Russian].

7. Kurdjuk, G. K., But'ko, L. V. (2004). *Otrasl' prava. Jevoljucionirovanie i perspektivy* [Branch of law. Evolution and perspectives]. Krasnodar: Krasnod. akad. MVD Rossii. [in Russian].

8. Nersesjanc, V. S. (1999). Juridicheskaja antropologija kak nauka i uchebnaja disciplina [Legal anthropology as a science and academic discipline]. In: Rulan, N. *Juridicheskaja antropologija* [Legal Anthropology]. Moscow: Norma-M, 1-6. [in Russian].

9. Rozengren, M. (2014). Tezis Protagora: doksologicheskaja perspektiva [Protagoras' thesis: a doxological perspective]. *Voprosy filosofii* [Philosophy questions], no. 5, 171-178. [in Russian].

10. Batanov, O. V., Kravchenko, V. V., Prykhodko, Kh. V. (2014). Partysypatyvna demokratsiia v systemi mistsevoho samovriaduvannia: problemy zakonodavchoho rehuliuivannia [Participatory democracy in the system of local self-government: problems of legislative regulation]. *Aspekty publichnoho upravlinnia* [Aspects of public administration], no. 9-10 (11-12), 12-28. [in Ukrainian].

11. Batrakina, Ye. Ye. (2019). *Lehitymatsiinyi potentsial deliberatyvnoi demokratsii v polikulturnomu suspilstvi: avtoreferat dysertatsii kandydata filosofskykh nauk* [Legitimation potential of deliberative democracy in a multicultural society: the abstract of the thesis of the PhD in Philosophy]. Kharkiv. [in Ukrainian].

12. Granovskij, O. L. *Deliberativnaja i agregativnaja modeli demokratsii i agonal'nyj liberalizm I. Berlina* [Deliberative and Aggregate Models of Democracy and Agonal Liberalism of I. Berlin]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/deliberativnaya-i-agregativnaya-modeli-demokratsii-i-agonalnyj-liberalizm-i-berlina> [in Russian].

13. Kormych, A. I. (2012). Zmist ta formy suchasnoi demokratsii: kontseptualni zasady [The content and forms of modern democracy: conceptual principles]. *Aktualni problemy polityky* [Current policy issues], iss. 47, 145-151. [in Ukrainian].

14. Kofman, B. Ya. (2019). Pokolinnia prav liudyny ta yikh vplyv na stanovlennia i transformatsiiu konstytutsiino-pravovoho statusu liudyny i hromadianyna [Generation of human rights and their impact on the formation and transformation of the constitutional and legal status of man and citizen]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 5, 29-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_5_5 [in Ukrainian].

15. Baimuratov, M. O., Hryhoriev, V. A. (2003). *Munitsypalna vlada: aktualni problemy stanovlennia i rozvytku v Ukraini: monohrafiia* [Municipal power: current issues of formation and development in Ukraine: a monograph]. Odesa: Yuryd. literatura. [in Ukrainian].

16. Baimuratov, M. O. (1997). Lokalna systema zakhystu prav liudyny v Ukraini: sutnist ta stanovlennia [Local system of human rights protection in Ukraine: essence and formation]. *Yurydychna osvita i pravova derzhava* [Legal education and the rule of law]. Odesa, 96-101. [in Ukrainian].

17. Baimuratov, M. O. (2013). Fenomenolohiia munitsypalnykh prav liudyny [Phenomenology of municipal human rights]. *Mistseve samovriaduvannia ta rehionalnyi rozvytok v Ukraini* [Local self-government and regional development in Ukraine], no. 1, 52-56. [in Ukrainian].

18. Baimuratov, M. O. (1997). Lokalna systema zakhystu prav liudyny v Ukraini: sutnist ta stanovlennia [Local system of human rights protection in Ukraine: essence and formation]. *Yurydychna osvita i pravova derzhava* [Legal education and the rule of law]. Odesa, 96-101 in Ukrainian]; Baimuratov, M. O., Hryhoriev, V. A. (2003). *Munitsypalna vlada: aktualni problemy stanovlennia i rozvytku v Ukraini: monohrafiia* [Municipal power: current issues of formation and development in Ukraine: a monograph]. Odesa: Yuryd. literatura. [in Ukrainian]; Trachuk, P. A. (2003). *Uchast hromadian Ukrainy u mistsevomu samovriaduvanni: dysertatsiia kandydata yurydychnykh nauk* [Participation of citizens of Ukraine in local self-government: the thesis of the PhD in Law]. Kyiv. [in Ukrainian]; Batanov, O. V. (2010). *Munitsypalna vlada v Ukraini: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia* [Municipal power in Ukraine: problems of theory and practice: monograph]. Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka». [in Ukrainian].; Rusanova, S. Yu. (2009). Munitsypalni prava chleniv terytorialnoi hromady: poniattia ta klasyfikatsiia [Municipal rights of members of the territorial community: concept and classification]. *Forum prava* [Law Forum], no. 2, 369-374 [in Ukrainian].

19. Tanadzhy, H. (2008). Munitsypalni prava liudyny: teoretychni ta aksiolohichni pidkhody do poniattia ta vyznachennia [Municipal human rights: theoretical and axiological approaches to the concept and definition]. *Porivnialno-pravovi doslidzhennia: mizhnarodnyi zhurnal* [Comparative legal research: an international journal], no. 2, 131-137. [in Ukrainian].

20. Trachuk, P. A. (2003). *Uchast hromadian Ukrainy u mistsevomu samovriaduvanni: dysertatsiia kandydata yurydychnykh nauk* [Participation of citizens of Ukraine in local self-government: the thesis of the PhD in Law]. Kyiv. [in Ukrainian].

21. *Konventsiiia Rady Yevropy pro uchast inozemtsiv u suspilnomu zhytti na mistsevomu rivni 1992* [Council of Europe Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level 1992]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318#Text [in Ukrainian].

22. Tolpykin, V. E. *Antropologizaciia vazhnejshaja problema v sisteme filosofii prava* [Anthropologization is a major problem in the system of philosophy of law]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/antropologizatsiya-vazhneyshaya-problema-v-sisteme-filosofii-prava-1> [in Russian].

23. *Ilon Mask reshil sozdat' tehnologiju svjazi mozga s komp'juterom* [Elon Musk decided to create a technology for connecting the brain with a computer]. URL: <https://lenta.ru/news/2017/03/28/musk/> [in Russian]; *Ilon Mask poobeshhal chipirovat' cheloveka v techenie goda* [Elon Musk promised to microchip a person within a year]. URL: <https://lenta.ru/news/2020/05/08/chip/> [in Russian]; *Ilon Mask chipiroval obez'janu* [Elon Musk chipped a monkey]. URL: <https://lenta.ru/news/2021/02/01/chip/> [in Russian]; *Startup Neuralink Ilona Maska vzhivil v mozg obez'jany chip, pozvoljajushhij siloj mysli igrat' v videoigry* [Neuralink

startup Elon Musk implanted a chip in a monkey's brain that allows the power of thought to play video games]. URL: <https://meduza.io/news/2021/02/01/startup-neuralink-ilona-maski-vzhivil-v-mozg-obezyany-chip-pozvolyayuschiy-siloy-mysli-igrat-v-videoigry> [in Russian]; Elon Musk Says He Wired Up a Monkey's Brain to Play Video Games By Reed Stevenson and River Davis 1 февраля 2021 г., 09:17 GMT+2 Updated on 1 февраля 2021 г., 10:19 GMT+2. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-01/elon-musk-wired-up-a-monkey-s-brain-to-play-videogames> [in English]; 'Three little pigs': Musk's Neuralink puts computer chips in animal brains. URL: <https://www.reuters.com/article/us-tech-neuralink-musk/three-little-pigs-musks-neuralink-puts-computer-chips-in-animal-brains-idUSKBN25O2EG> [in English]